

Hoe kan deze mens in deze context het best tot zijn of haar recht komen?

Kwetsbaarheid en sociale rechtvaardigheid

door
Hans van Ewijk

Sociaal werkers ondersteunen kwetsbare burgers. Elke keer is dat zoeken wat voor deze mens in deze situatie passend is. Behalve door praktische en theoretische kennis en een methodische aanpak, laat een professional zich sturen door het perspectief en de waarden van het beroep. Voor sociaal werkers staat de waarde 'sociale rechtvaardigheid' centraal. In dit artikel verbind ik kwetsbaarheid als kenmerk van de doelgroep van sociaal werkers aan sociale rechtvaardigheid als richtinggevende waarde.

K

Kwetsbaarheid is iets positiefs, iets moois. We zouden ons toch niet moeten voorstellen in een wereld te leven van alleen maar onkwetsbare mensen. Kwetsbaarheid doet een appel, haalt ons uit ons comfort, leidt vaak tot hechte banden. Dat neemt niet weg dat kwetsbaarheid heel pijnlijk kan zijn. We hebben allemaal wel plekken in ons lijf die pijn doen als we ze aanraken. Plekken van groot verdriet, schuld- en schaamtegevoelens, van onmacht en boosheid. Ik noem dit biografische kwetsbaarheid. Kwetsbaarheid die we oplopen in ons leven. Soms kunnen die plekken van kwetsbaarheid zo groot zijn dat ze mensen blokkeren om goed sociaal te functioneren.

Lichamelijk kwetsbaar zijn we als baby en bij breekbare ouderdom. Of door een ziekte of ongeluk. Mensen kunnen ook hun leven lang fysiek kwetsbaar zijn, omdat ze blind zijn of mank of doof. Het kan ook zijn dat hun bevattingvermogen – de intelligentie – te laag is om 'gewoon mee te doen'. Of mensen zijn kwetsbaar omdat ze buitengesloten worden, er niet bij horen, niet de bronnen hebben om te participeren. Het aantal mensen dat door een stoornis intensieve ondersteuning nodig heeft, stijgt snel. Mentale kwetsbaarheid zouden we een symptomatische

kwetsbaarheid van onze tijd kunnen noemen. De hoog ontwikkelde welvaartsmaatschappij met zijn sterke systemen van gezondheid, zorg, onderwijs en sociale zekerheid heeft merkwaardigerwijs het beroep op zorg en welzijn eerder verhoogd dan verlaagd. De wereld is met groeiende differentiatie en complexiteit te onoverzichtelijk geworden en zichzelf handhaven is een lastige opgave. Tot slot kunnen mensen kwetsbaar zijn door armoede, vreemdeling zijn, te afwijkend zijn. Gebrek aan hulpbronnen maakt het hen schier onmogelijk zich een redelijke positie te verwerven, om mee te doen. Ik noem dit sociale kwetsbaarheid.

Kijk uit je ogen

Laten we echter oppassen om kwetsbaarheid te associëren met hulpeloosheid en zwakte. Er zijn zoveel ijzersterke kwetsbare mensen. Misschien hebben ze een hulpmiddel nodig, wat extra zorg, geld en een baan, maar ze kunnen het leven prima aan. Professionele hulp is meestal niet nodig omdat mensen kwetsbaar zijn. We hebben een ander begrip nodig, iets dat dieper zit. Ik noem dat graag *zelfwerkzaamheid*, een vertaling van het Engelse *self management* en *self efficacy*. Het is het doeltreffend met jezelf omgaan, het leven om je heen aankunnen. Dat vermogen is niet bij ieder mens hetzelfde en kan zeer beïnvloed worden door kwetsbaarheden. >>

Foto: Adobestock

En er zijn veel mensen zonder grote kwetsbaarheden bij wie het zelfwerkzame ontbreekt: zij laten het leven door hun handen glijpen, verwaarlozen zichzelf, raken verslaafd of komen tot niets. Ze kunnen als het ware zichzelf niet aanpakken. We zouden het in zekere zin een tekort aan eigen kracht kunnen noemen. Maar dan is het wrang om tegen mensen die die kracht ontberen, te roepen dat ze het op eigen kracht moeten doen. Het is als tegen een blinde zeggen: kijk uit je ogen!

Aarzelend wetend

Ik wil het nog over één andere kwetsbaarheid hebben, de morele kwetsbaarheid. Veel maatschappijbeschouwers problematiseren het wegvallen van overkoepelende zingevende systemen – godsdiensten of ideologieën – die mensen bij elkaar houden en een moreel kader bieden. In een wereld met een open horizon waar iedereen zijn of haar eigen moraal moet ontwikkelen, kunnen mensen onzeker zijn. Wat is wel en niet goed en waarom? Daar zit veel handelingsverlegenheid. Het kan ook leiden tot wat collega Harry Kunneman van de Universiteit voor Humanistiek noemt 'de dikke ik': de mens die voor zijn of haar eigen belang opkomt en alleen dat belang voorop stelt.

En dan is het mooi om op Hannah Arendt terug te vallen. Hannah Arendt was een joods-Duitse filosofe die in 1938 naar de Verenigde Staten uitweek. Haar leven lang bleef ze zich afvragen waarom haar

volk tot zulke gruweldaden had kunnen komen. Ze legde zich niet neer bij het gemakkelijke antwoord dat Hitler en zijn trawanten het volk misleide hadden. Waarom lieten ze zich verleiden? Omdat, zo meent ze, in onze overgeorganiseerde samenleving burgers onderling veel te weinig met elkaar spreken over waar ze zich mee bezig houden, waar ze op uit zijn, wat hen zorgen baart.

Dat zien we ook in het sociaal werk. Moderne professionals richten zich naar de beleidsconcepten en richtlijnen en volgen die. Het kritisch er met elkaar over hebben komt in gedrang. Mensen worden radertjes. Het doet me denken aan wat ik de laatste tijd van en over wijkteams hoor. Ze hebben te weinig tijd het erover te hebben; een groot gevaar om radertjes te worden.

Hannah Arendt zegt ook, dat als we het er over hebben, we dat moeten doen vanuit de juiste houding. Niet stellend maar belangstellend. Niet zeker weten maar aarzelend weten. 'Dokei Moi', schrijft ze. Dat is Grieks en lijkt wat op 'dunk mij' of ik denk dat het zo is of, het lijkt zo te zijn dat. Het is vooral de vraag aan de ander en aan elkaar wat we ervan vinden.

Distributie van welvaart

Toen zingevende kaders verdwenen, de pluriformiteit groeide en zingevend en moraliteit een persoonlijke aangelegenheid en keuze werden, gingen mensen op zoek naar nieuwe overkoepelende kaders. De Volkerenbond en later de Verenigde Naties boden structuren voor afstemming en vreedzame begrenzing. Als kernbegrip werd eerst gekozen voor waardigheid: mensen moeten waardig met elkaar omgaan en elkaar respecteren. Aan het eind van de twintigste eeuw kwam sociale rechtvaardigheid centraal te staan.

In essentie is sociale rechtvaardigheid de ander recht doen en tot zijn of haar recht laten komen. Het begrenst het eigen gelijk en het eigen belang. De ander doet een appel op ons. Het begrip was een sociaal-democratische uitvinding en werd geleidelijk voorzien van stelsels van mensenrechten en criteria om gelijkheid te meten. Sociale rechtvaardigheid werd vooral een distributief principe: een meetlat om volkeren en bevolkingsgroepen met elkaar te vergelijken.

Die versmalling tot distributie van welvaart had ook nadelen. Het werd een stok om mee te slaan. Arme landen voelden zich bij voorbaat in de beklagdenbank omdat zij gewoon niet aan de criteria konden voldoen. Bovendien vonden ze – niet ten onrechte – dat de rijke landen de mensenrechten en sociale rechtvaardigheidscriteria misschien wel hoog in het vaandel hadden staan, maar dat de toepassing daarvan nogal tegenviel.

Sociale rechtvaardigheid is het kernbegrip in de internationale definitie van social work, ons vakgebied. Het gaat vergezeld van de oproep tot bevrijding en emancipatie. Bij internationale ontmoetingen voelde ik me nogal eens ongemakkelijk, omdat iedereen behalve de sociaal werkers zelf veroordeeld werden, te beginnen met de kapitalisten en neo-liberalen en in hun spoor de godsdiensten en foute ideologieën. Bovendien nam deze relatief kleine en zwakke beroepsgroep de loden last van emancipatie, bevrijding en structuurverandering op de schouders. Als je daar vragen over stelde, kon je maar beter verdwijnen. Het is een cultuur die in sommige opleidingen, vooral in Groot Brittannië, nog volop heerst. Het is wat ik noem, de arrogantie van de onmacht. Ik bouwde zo een ambivalente relatie op met het begrip sociale rechtvaardigheid.

Relationeel principe

Piet Hein Donner, vice-voorzitter van de Raad van State en oud minister van Justitie, zei het mooi in zijn toespraak tot vertegenwoordigers van het sociale domein, dat we in die transformatie het principe van gelijke behandeling ingeruild hebben voor dat van 'ieder het zijne geven'. We kijken, aldus Donner, niet allereerst vanuit objectiverende criteria en fijnmazige diagnostische instrumenten, beheerd door 'objectieve' instanties met als norm gelijkheid, maar we stellen de vraag: wat heeft deze mens in dit geval op dit moment nodig om tot zijn of haar recht te komen? Maar Donner waarschuwt vervolgens dat dit geen pleidooi voor willekeur is. We zullen bijna van de grond af opnieuw moeten gaan ontdekken wat rechtvaardig is, wat iemand 'het zijne of hare geven' inhoudt. Mensen moeten de kans krijgen om hun aspiraties te verwerkelijken zolang dat niet het recht doen aan de ander bruuskeert. Deze nieuwe vorm van rechtvaardiging leent zich minder voor invulformulieren. We zullen nieuwe vormen van argumentering en afweging moeten zoeken. Dat kan alleen, door het er veel met elkaar over te hebben.

Het perspectief van sociale rechtvaardigheid wordt dus minder vergelijkend en metend en meer beredenerend en bevragend. De norm wordt volgens mij dan de vraag: Is de hulpvrager tot zijn of haar recht gekomen volgens hem- of haarzelf, volgens de directe omgeving en volgens de professional en de professionele standaard? Van een universeel principe stappen we over naar een contextueel principe. Wat is in dit geval het beste? En het antwoord vraagt om een relationeel proces; een gesprek tussen verschillende belanghebbenden. Een andere correctie op het universele rechtvaardigheidsprincipe is de grotere nadruk op immateriële rechtvaardigheid. We verdelen niet alleen

goederen en kansen maar ook trouw, loyaliteit, verantwoordelijkheid. In een gezin, een klas of op een werkplek kan het er heel onrechtvaardig aan toegaan, kan macht afschuwelijk misbruikt worden. Sociale rechtvaardigheid is materieel en immaterieel, universeel en contextueel. Dan is het eigenlijk heel mooi dat het maatschappelijk werk in het beroepsprofiel als centrale waarde had staan 'de mens tot zijn recht laten komen', zowel materieel als immaterieel. Dat mag best blijven staan, nu alles onder sociaal werk valt.

Belangrijke vragen

Met Arendt in gedachten vragen sociaal werkers onderzoekend en belangstellend: Hoe kan deze mens in dit geval in deze context het best tot zijn of haar recht komen? En vervolgens: Wie zou daar het beste bij kunnen helpen?, waarmee hulpbronnen in de omgeving worden verkend. Uiteindelijk vraagt de sociaal werker: En wat – welke omstandigheden of wie – maakt deze mens kwetsbaar? We richten ons niet allereerst op de kwetsbare plek maar op de kwetsbaar makende factoren en actoren. Zo wordt sociale rechtvaardigheid een praktijk.

Hans van Ewijk is Visiting Professor in International Social Policy and Social Work aan de Universiteit van Tartu, Estland. Hij is emeritus lector van het Kenniscentrum Sociale Innovatie van de Hogeschool Utrecht en emeritus hoogleraar Grondslagen van het maatschappelijk werk aan de Universiteit van Humanistiek. Dit artikel is een verkorte versie van de Van Koetsveldlezing die hij in november 2017 hield.

Hans van Ewijk was tot dit jaar voorzitter van de Redactieadviesraad van *Maatwerk* en *Vakblad Sociaal Werk*. Hartelijk dank voor je grote betrokkenheid bij ons blad!

Bronnen

- Arendt, H. (1998). *The Human Condition*. Chicago: The University of Chicago. (2e ed).
- Donner, P. H. (2016). Laat je niet gek maken. Lezing, Divosa Voorjaarscongres.
- Ewijk, H., van (2017). Waardigheid en kwetsbaarheid. Koetsveldlezing.
- Ewijk, H. van (2018). *Complexity and social work*. Abingdon: Routledge.
- Van Ewijk, H., & Kunneman, H. (Eds.). (2013). *Praktijken van normatieve professionalisering*. Amsterdam, Netherlands: SWP.
- Kunneman, H. (2017). *Amor complexitatis. Bouwstenen voor een kritisch humanisme, deel 2*. Amsterdam: SWP.

